

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Навчально-науковий інститут біології, хімії та біоресурсів
Кафедра ботаніки та природоохоронної діяльності**

**ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ УЧНІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ
ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ НА ОСНОВІ КРАЄЗНАВЧИХ
МАТЕРІАЛІВ: ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПІДХОДИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 6 курсу, 602 М групи

Найда Анастасія Іванівна

Керівник:

кандидат біологічних наук,

доцент **Решетюк О. В.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2024 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Чорней І.І.*

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота присвячена дослідженню особливостей організації інклюзивного навчання учнів із затримкою психічного розвитку на основі використання краєзнавчих матеріалів. У дослідженні висвітлено актуальність інклюзивної освіти в умовах сучасної школи, окреслено її сутність, завдання та принципи. Розроблено класифікацію дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх закладах середньої освіти та зазначено особливості організації навчання в інклюзивному середовищі.

Для активізації пізнавального інтересу на уроках біології підібрано 162 види корисних рослин місцевої флори та виконано їх біоекологічний аналіз. На основі місцевої флори методично обґрунтовані уроки з адаптацією до інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивне навчання, діти з особливими освітніми потребами.

ANNOTATION

The master's thesis is devoted to the study of the peculiarities of organizing inclusive education for students with mental retardation based on the use of local history materials. The study highlights the relevance of inclusive education in the context of a modern school, outlines its essence, tasks and principles. The classification of children with special educational needs in secondary schools is developed and the peculiarities of organizing education in an inclusive environment are indicated.

To activate cognitive interest in biology lessons, 162 species of useful plants of the local flora were selected and their bioecological analysis was performed. Based on the local flora, the lessons with adaptation to inclusive education are methodologically substantiated.

Key words: inclusion, inclusive education, children with special educational needs.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А. І. Найда

Зміст

	Вступ	4
Розділ 1.	Інклюзивна освіта в умовах сучасної школи	7
1.1.	Інклюзивна освіта: сутність, завдання та принципи	8
1.2.	Класифікація дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх закладах середньої освіти	12
1.3.	Організація навчання в інклюзивному класі	15
1.4.	Особливі потреби учнів із затримкою психічного розвитку	18
Розділ 2.	Об’єкт, предмет та методика дослідження	22
Розділ 3.	Організація навчання з біології для учениці 11 класу Давидівської ЗОШ I – III ступенів із затримкою психічного розвитку	23
3.1.	Характеристика виробничих умов	25
3.2.	Супровідна документація для організації інклюзивної освіти	26
3.3.	Власні навчальні розробки уроків для організації інклюзивного освітнього процесу	29
3.4.	Методичні підходи та особливості організації навчального процесу із використанням локальних ресурсів (краєзнавчих методів)	35
	Висновки	42
	Список використаних джерел	43
	Додатки	48

Вступ

У сучасному світі інклюзивна освіта є одним із ключових напрямків розвитку системи навчання, оскільки вона забезпечує рівні можливості для оздоровлення дітей незалежно від їх індивідуальних особливостей, здібностей чи фізичних станів. Інклюзивна освіта - це підхід, що базується на створенні освітнього середовища, де учні з особливими освітніми потребами (ООП) навчаються разом зі своїми однолітками. Такий підхід орієнтований на повагу до різноманітності учнів і створення умов, що сприяють максимально комфортному та ефективному навчальному процесу.

Значення інклюзивної освіти для України набуває особливого розголосу в контексті адаптації національної системи освіти до європейських стандартів, де право на рівний доступ до навчання є основоположним. Це важливо не тільки з морально-етичної точки зору, а й у контексті соціальної інтеграції, що дає можливість людям з особливими потребами бути повноцінними членами, активно впливати на його суспільство.

Особлива увага вимагає організації навчання таких дітей у предметах природничо-наукового циклу, зокрема біології, яка потребує спеціальних підходів через зміст та особливості навчального матеріалу. Біологія - це предмет, який відкриває світ живих організмів, вчити цінувати природу, розуміти закони життя та здоров'я, тому її викладання для учнів з ООП має значний потенціал для розвитку соціальних, пізнавальних та комунікативних навичок. Важливість інклюзивного підходу у викладанні біології виникає також у тому, що цей предмет дає можливість сформувати у школярів цілеспрямоване виявлення про природу і взаємозв'язок людини з навколишнім світом.

Для учнів з особливими освітніми потребами це не тільки академічні знання, а й практичні навички, які можуть сприяти їх соціалізації та адаптації у суспільстві. На жаль, традиційні методи викладання не завжди підходять для таких учнів, тому виникає потреба у розробці спеціальної програми, які складаються разом із командою вчителів. Сучасна методика організації навчання в інклюзивних класах передбачає індивідуалізацію та адаптацію навчального матеріалу відповідно до потреб кожного учня. Це включає використання фізичних матеріалів, практичних занять, дидактичних ігор і спеціальних технік, які сприяють глибшому розумінню складних біологічних понять. Важливим елементом є використання технологій і цифрових засобів навчання, які дозволяють урізноманітнити підходи та надати можливість учням з особливими потребами засвоювати матеріал у зручному для них темпі та форматі.

Не менш значущим є й аспект підготовки вчителів, які працюють в інклюзивних класах. Педагоги мають бути ознайомлені зі специфічними методами роботи з учнями з ООП та володіти навичками адаптації навчального процесу. Важливим є розвиток емпатії, терпіння та готовності шукати індивідуальний підхід до кожного учня. Це потребує від вчителя не тільки професійних знань із предмета, а й психологічної та методичної підготовки.

Ураховуючи виклики та потреби сучасної школи, ця робота спрямована на дослідження методичних підходів до організації навчання біології для учнів з особливими освітніми потребами, що дозволяють створити умови для повноцінного розвитку та інтеграції таких учнів у навчальний процес. Вибрана тема є актуальною лише для розвитку інклюзивної освіти, але й для загального підвищення якості освітніх послуг, які надаються дітям з особливими потребами.

Є дуже поширена думка про те, що інклюзивна освіта стосується лише тих дітей, які мають певні захворювання – вважати це припущення є помилкою. Тому що ЗУ «Про освіту» описує поняття особи з особливими

потребами як, «особа, яка потребує додаткової чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечити її право на освіту» [22]. Виходячи із цього змісту, сюди входять не тільки особи з інвалідністю, а й особи, які внутрішньо переміщені, діти-біженці та діти, які потребують додаткового та тимчасового захисту. Що на теперішній час, є дуже актуальним в Україні.

Тому, *метою роботи* було: розробити методичні підходи організації інклюзивного навчання з біології із використанням локальних ресурсів для учениці 11 класу Давидівської ЗОШ I -III ступенів(затримка психічного розвитку).

У завдання роботи входило:

- 1) проаналізувати зміст та організацію інклюзивної освіти в умовах нової української школи; встановити особливі потреби інклюзивної освіти учнів різних нозологій та особливості організації навчання у педагогів практики;
- 2) встановити особливі потреби учнів із затримкою психічного розвитку та підходи до організації інклюзивного навчання;
- 3) спланувати індивідуальну програму розвитку для учениці, яка має затримку психічного розвитку враховуючи затверджену навчальну програму МОНУ;
- 4) розробити методичні підходи організації інклюзивного навчання для учнів із затримкою психічного розвитку, подати рекомендації для роботи з учнями, які мають таке відхилення;

Робота виконана на замовлення Давидівської загальноосвітньої школи I – III ступенів, накопичені дослідження будуть впроваджені в практику освітньої діяльності навчального закладу в інклюзивних класах.

Практичне значення полягає у розробці методики використання науково-пізнавальної інформації про корисні рослини, стимулювання пізнавального інтересу учнів з ООП до предмету біології та застосування в шкільну програму методичних рекомендацій з використанням науково-

популярної інформації про корисні рослини як рушійна сила стимулювання пізнавальної активності школярів.

Розділ 1. Інклюзивна освіта в умовах сучасної школи

Нові концептуальні принципи соціальних організацій, які закладено в Декларація ООН про соціальний розвиток ґрунтується на можливостях сучасних суспільств. Суспільство має розвиватися на основі терпимості, толерантності. Дискримінація, повага до людської різноманітності, рівні можливості, єдність і безпека. Ці методи визначаються визначенням основних цілей. Соціальний розвиток – створення «суспільства для кожного»,

Захистити та повністю інтегрувати людей на всіх рівнях у суспільство, в тому числі людей з вадами здоров'я. Основа цієї інтеграції розробили концепцію цілісного підходу та відкрили шлях для впровадження права та можливості для кожного, і перш за все забезпечення рівності та доступ до якісної освіти. Потреба глибинної перебудови системи освіти в Україні наразі зумовлена об'єктивними процесами трансформації нашого суспільства. З огляду на те, що сучасна система освіти має відповідати соціальним запитам як сьогодні, так і забезпечити якісно нове майбуття, доцільно розглянути ті процеси, які відбуваються тепер в нашому житті, а також що їх зумовило в минулому і як вони розгортатимуться надалі[16].

Поширення інклюзивних ідей зазнало фундаментальних і незворотних змін. Освітні простори, які надають широкий спектр можливостей для людей з особливими потребами (наприклад, з вадами розвитку, представників меншин, обдарованих тощо), водночас «розкриваючи» вразливі місця існуючої системи освіти (масової та спеціальної).

Українська освіта вступила в цей еволюційний етап впроваджувати інклюзивні практики і тому стикається з проблемами разом з іншими країнами в період промислової модернізації. Водночас, враховуючи певне

відставання в еволюції та розвитку освіти, ми маємо й певні переваги досвіду, які перейняли інші країни.

Як і в інших країнах світу, питання навчання людей з вадами розвитку в Україні проходить еволюційний шлях – від індивідуального навчання, до організації групового навчання, до створення окремих навчальних закладів.

Інклюзивна освіта як освітня система, що базується на визнанні рівноправності та врахуванні розмаїтості учнів, маючи нормативно-правове підґрунтя недискримінаційного характеру, шляхом упровадження інклюзивного навчання на основі особистісно орієнтованої освітньої моделі забезпечує здобуття якісної освіти на всіх рівнях, у всіх освітніх ланках усім дітям без обмежень та винятків [8].

1.1. Інклюзивна освіта: сутність, завдання та принципи

Інклюзивне навчання — система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахуванні багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників [13].

Ні одна дитина не повинна себе почуватися інакшою та винятковою з освітніх та суспільних процесів – це основна місія інклюзії.

Термін «інклюзивна освіта» вперше було використано на Всесвітній конференції у 1994 році, що підтримувалася ЮНЕСКО, і відштовхуючись вже від цього базується на принципах – опорні вимоги, які надають ефективність. До таких принципів відносять такі : всі діти мають незрівнянні особливості, бажання та освітні потреби; кожна дитина повинна навчатися при любых обставинах, навіть тоді, коли для цього виникають труднощі; освітні заклади повинні звертати увагу на потреби освітніх учасників, скоординувати на види та темпи здобування навчання; школи мають давати якісну освіту всім, модифікувати чи адаптувати навчальні плани та методи викладання для дітей з особливими освітніми

потребами; інклюзивна освіта – це найкраща зброя, яка забезпечує контакт та взаєморозуміння між дітьми та вчителями.

Однак, мета інклюзивної освіти не в тому, щоб зробити всіх однаковим. Інклюзивна освіта для всіх у найширшому розумінні окреслює створення рівних можливостей для дітей з обмеженими можливостями та забезпечення їх в навчанні та в майбутньому. Інклюзивна освіта не лише сприяє академічному розвитку дітей з особливими потребами, але й допоможе сформувати толерантність і повагу в класі. Діти навчаються цінувати різноманітність, розвивати емпатію та спільно вирішувати проблеми, що є основою для побудови здорового та стійкого суспільства.

Використання лікарських рослин для стимулювання пізнавального інтересу учнів з особливими освітніми проблемами (далі ООП).

Стимулювання пізнавального інтересу учнів за допомогою натуральних об'єктів, таких як рослини з лікувальними властивостями, є ефективним підходом до навчання, особливо у вивченні біології. Коли учні можуть одночасно, бачити та досліджувати об'єкти з навколишнього світу, теоретичні знання набувають для них конкретного і практичного значення. Це не лише пробуджує інтерес, але й покращує запам'ятований матеріал, оскільки діти можуть отримати знання в реальних життєвих ситуаціях.

Рослини з лікувальними властивостями мають особливий потенціал для навчання, оскільки вони не демонструють біологічні процеси, але й відкривають для учнів світ медицини та народної мудрості. Вивчаючи такі рослини, учні можуть знати про їх вплив на організм, методи застосування, а також зрозуміти важливість збереження довкілля для збереження біорізноманіття та лікарських ресурсів. Це можна надихати школярів до подальшого вивчення біології, медицини та екології, а також виховувати в них повагу до природи.

Тому дуже важливі є нововведення НУШ, які забезпечують учасникам освітнього процесу з ООП в навчанні редагувати навантаження та підбирати навчальні програми індивідуально. Метою НУШ є задовільнити

дітей з ООП комфортне, а головне, психологічно, якісне освітнє середовище.

Ми вважаємо, що це базується на адаптації та модифікації навчальної програми, освітніх матеріалів та індивідуальному підходу потреб та можливостей дитини. Адаптація та модифікація навчальної програми для інклюзії — це підходи, які допомагають учням з особливими освітніми потребами повноцінно залучатися до освітнього процесу, враховуючи їхні індивідуальні можливості та потреби. Розглянемо кожне з цих понять докладніше.

Адаптація навчання до навчальної програми — це процес підлаштування навчальних методів, середовища, матеріалів та завдань, щоб учні з ООП могли опанувати навчальну програму без змін її змісту чи складності. Основна мета адаптації — зробити навчальний процес доступнішим для всіх учнів, не змінюючи основні вимоги програми. Основними аспектами адаптації є:

- Зміна підходів до викладання. Використання різних методів і форм навчання, наприклад, візуальні, слухові та тактильні матеріали, які підходять до стилю навчання учня. Це може включати використання презентацій, відеоматеріалів, карток, схем і моделей.

- Підлаштування темпу навчання. Учням з ООП може знадобитися більше часу для засвоєння матеріалу, тому вчитель може виділяти додатковий час на виконання завдань або організувати повторення матеріалу.

- Фізична адаптація середовища. Наприклад, організація простору класу з урахуванням потреб учнів на інвалідних візках або створення зон для роботи у тиші для учнів, які потребують мінімальних відволікань.

- Зміна форматів оцінювання. Замість стандартних тестів можуть застосовуватися альтернативні способи оцінки знань (усні відповіді, проєктні роботи, практичні завдання), які дозволяють учням

демонструвати засвоєння матеріалу з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей.

Якщо вчитель проводить урок з біології про лікарські рослини, то він може створити додаткові візуальні матеріали або надати тактильні моделі рослин для учнів з порушеннями зору. Програма лишається незмінною, але процес подачі матеріалу адаптується.

Модифікація навчальної програми - це значне змінення змісту або вимог навчальної програми для учнів з особливими освітніми потребами. На відміну від адаптації, модифікація може включати зміну цілей, очікуваних результатів і стандартів досягнень. Модифікація програми передбачає, що окремі учні виконують не всі вимоги, що висувуються до інших, а лише ті, які відповідають їхнім можливостям і рівню розвитку. Основні аспекти модифікації:

- Зміна обсягу та рівня складності навчального матеріалу. Учням можуть надаватися спрощені або скорочені завдання, або ж акцент робиться лише на базових знаннях, які учень здатен засвоїти.

- Інші цілі навчання. Для деяких учнів може бути визначено інший обсяг вимог та очікуваних результатів навчання. Наприклад, замість детального вивчення певної теми учень може зосередитися на загальному розумінні базових понять.

- Використання спеціальних навчальних програм або альтернативних підручників. Можуть використовуватися програми, які адаптовані до особливих потреб учнів, або ж додаткові матеріали, що спрощують тему.

- Особливі методи оцінювання. Вимоги до оцінювання можуть бути знижені або змінені з урахуванням можливостей конкретного учня. Замість точного знання фактів може оцінюватися лише загальне розуміння теми.

Тому, якщо вивчення теми про лікарські рослини передбачає знання певного набору рослин і їхніх властивостей, для учня з освітніми труднощами можуть знизити вимоги, обмежившись кількома найпростішими рослинами. Для такого учня важливо засвоїти загальне

розуміння того, що таке лікарські рослини і чому вони корисні, не заглиблюючись у деталі.

Адаптація і модифікація програми є важливими інструментами інклюзивної освіти. Вони дозволяють врахувати потреби кожного учня, забезпечити доступність навчання та сприяти формуванню позитивного ставлення до навчання і розвитку індивідуальних можливостей.

1.2. Класифікація дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх закладах середньої освіти

Основні зміни в суспільстві за останнє десятиліття відбулися завдяки гуманізації індивідуальної та суспільної свідомості, а людина розглядається як найвища мета і сенс суспільного буття. Тому що людина, яка має обмежені можливості потребує допомоги не тільки від родини, а й від держави, від громадської опіки, які об'єднують у суспільство. В історії світової науки проблема дітей з обмеженими можливостями здоров'я має міждисциплінарний науковий інтерес і розглядається як специфічний розвиток, зумовлений насамперед соціальними, медичними, психологічними й педагогічними причинами [7].

Переважає більшість дітей з особливими освітніми потребами зустрічаються в дошкільних та загальноосвітніх закладів. Тому таким дітям потрібна особлива увага та допомога, і тому це може відхилитися від навчальної програми, які є в навчальних закладах.

Розглянемо на які типи підтримки поділяють учнів з особливими освітніми потребами. Розуміння поняття « відхилення у розвитку» - це базове, що означає характер розвитку дитини, але його інколи замінюють на « ухилення розвитку». Однак поняття « відхилення у розвитку» можна розглядати, як відхилення від чогось, але щоб застосовувати цей термін , потрібно розібратися в характеристиці дитини з особливими освітніми потребами, визначити що є нормальним розвитком, а що є відхиленням у нормальному розвитку.

Для ефективної організації інклюзивного рівня навчання діти з ООП у навчальному процесі виділяють на кілька категорій, залежно від індивідів. Виділяють 4 рівні підтримки у дітей з особливими освітніми потребами.

Перший рівень підтримки – загальний (базовий) характеризується тим, що підтримується для дітей з незначними особливостями цього розвитку, які можуть навчатися разом з іншими учнями за загальною навчальною програмою; допомога надається вчителям загальноосвітньої школи через використання диференційованих методів навчання, без залучення додаткових спеціалістів; основні адаптації полягають у коригуванні темпу або способів подачі матеріалу.

Другий рівень – помірний, призначений для дітей, які потребують додаткової підтримки, але можуть навчатися разом з іншими учнями; у класі працює асистент вчителя, можуть залучатися логопеди чи психологи для корекції навчального процесу; для дитини може бути створено індивідуальний план розвитку (ІПР), який враховує її спеціальні потреби.

Третій рівень - інтенсивний, підходить для дітей, які потребують значної підтримки у навчанні та соціалізації; передбачає участь фахівців, таких як дефектологи або реабілітологи, а також використання допоміжних засобів; використовується детально адаптована програма, яка може включати індивідуальні консультації та поняття.

Четвертий рівень – максимальний, для дітей із значними порушеннями розвитку, які вимагають особливих умов та постійної підтримки асистентів або медичних спеціалістів; використовуються спеціальні навчальні засоби та комплексні адаптації освітнього середовища; такі діти підтримують підтримку з боку фахівців різних напрямків, щоб забезпечити ефективне навчання та соціальну інтеграцію.

Кожен рівень підтримки обирається відповідно до індивідуальних особливостей дитини та рекомендаціями психолого-педагогічної команди. Мета інклюзивного навчання – створити комфортне середовище, в якому

всі діти, незалежно від своїх потреб, можуть брати повноцінну участь у навчанні та відчувати себе частиною шкільного колективу.

Об'єктом вивчення в медико- психолого- педагогічному супроводу є дитина із обмеженими можливостями здоров'я, через те мають особливі освітні потреби. Через різні біологічні й соціальні проблеми виникають труднощі у засвоєнні навчального матеріалу. Через стан здоров'я учні, які навчаються в закладах освіти мають інтелектуальні порушення, порушення різних аналізаторів(слуху, зору, мовлення, опорно-рухової системи).

Нозології у дітей з обмеженими можливостями здоров'я дуже різноманітні – це із затримкою психічного розвитку, ті що не чують, або відносно не чують, це ті в кого проблеми із мовленням, ті хто оглухлі, з розладами емоційно-вольової сфери, із проблемами опорно- рухової системи та із іншими дефектами, які досліджували науковці.

Зроблено висновок щодо класифікації дітей із різними нозологіями та їх характеристиками у таблиці 1. 2.

Таблиця 1. 2.

Класифікація дітей ООП із нозологіями

№	Нозологія	Характеристика
1	Діти з вадами слуху	Глухі. Слабочуючі (туговухі). Пізнооглухлі.
2	Діти з порушенням зору	Діти зі зниженою гостротою зору. Діти з поганим зором. Практично сліпі. Повністю сліпі
3	Діти з порушеннями мовлення	Фонетичні порушення мовлення, або порушення вимови окремих звуків. Фонетико-фонематичні порушення мовлення. Лексикограматичне недорозвинення мовлення. Загальне недорозвинення мовлення (I, II, III рівня)
4	Діти з порушенням інтелекту	Ураження ЦНС (уроджена розумова відсталість). Діти з легкими ступенями розумової відсталості (дебільність). Діти з середньою вираженістю відсталості (імбецильність). Глибоко розумово відсталі діти (ідіотія)
5	Діти з порушеннями опорно-рухового апарату	Захворювання нервової системи (дитячий церебральний параліч; міопатія, порушення функцій опорно-рухового апарату при торзійній дистонії та інших стійких гіперкінетичних синдромах вродженої і спадкової природи); тяжкі порушення опорно-рухового апарату після перенесеного поліомієліту тощо). Вроджена патологія опорно-рухового апарату. Набуті захворювання і пошкодження опорно-рухового апарату (травми спинного

		і головного мозку, кінцівок; поліартрит; захворювання скелета (остеомієліт, пухлини кісток тощо); системні захворювання скелета (рахіт, хондродистрофія).
6	Діти з порушенням емоційно-вольової сфери	Розлади в емоційно-вольовій сфері, які проявляються в поведінці, гіперкінетичні розлади, розлади поведінки (обмеження сімейним оточенням, несоціалізований та соціалізований розлад поведінки), опозиційно-зухвалий розлад, змішані розлади поведінки та емоцій.
7	Діти з затримкою психічного розвитку	Порушення працездатності, розлади уваги, пам'яті, сенсомоторних процесів, пізнавальної активності. Недоліки в здатності міркувати, робити умовиводи, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, тобто абстрактно мислити
8	Діти зі складними Недоліками розвитку, тяжкими порушеннями мовлення	Порушення зору і ДЦП; глухота і ДЦП; різні види одночасного порушення зору і слуху, які прийнято відносити до сліпоглухоти; системне порушення мовлення.
9	Діти із проблемами соціального змісту	Діти, які опинились у складних життєвих обставинах (сироти; напівсироти; які проживають в малозабезпечених сім'ях; внутрішньо переміщенні особи; переселенці; жертви збройних конфліктів влаштовані до інтернатних закладів та дитячих будинків сімейного типу; Труднощі в навчанні, порушення мовлення, сприйняття інформації, поведінки

1.3. Організація навчання в інклюзивному класі

У сучасній психолого-педагогічній літературі, а також у практиці поняття «інклюзія» та «інтеграція» інтерпретують як одне й те саме поняття. На думку відомих вітчизняних перебіжчиків (В.Бондар, В. Синьов та ін.), це хибний спосіб оперування поняттями.

У словнику з обмеженими можливостями поняття «інтегроване навчання» розглядається як процес і результат навчання учнів з особливостями розвитку в загальноосвітньому середовищі в спеціальних класах за програмою Special, методи і прийоми навчання творчо коригуються.

Процес упровадження інклюзивного навчання має інноваційний і творчий характер, оскільки пов'язаний із постійним пошуком більш досконалих і, як наслідок, більш ефективних способів організації навчання з урахуванням особливостей освітніх потреб його учасників [12].

В рамках позакласної роботи ці учні мають можливість брати участь в усіх сферах шкільного життя нарівні та з рештою учнів навчального закладу.

Головним спеціалістом у виховній діяльності є корекційний педагог, який створює для цього необхідні умови та надає відповідні освітні послуги.

Інклюзивна освіта включає учнів із особливими освітніми потребами у навчальний процес у всіх загальноосвітніх закладах навчання.

Інтегровані класні керівники адаптуються до потреб і здібностей кожного учня або інший спеціаліст (педагог) відповідного рівня кваліфікації, може забезпечувати та здійснювати гарантовану підтримку освітніх учасників, які цього потребують. Особистісно-орієнтований підхід до організації своєї навчальної діяльності є важливою передумовою якісної освіти дітей інтегрованого навчання. Важливим аспектом навчального процесу в інклюзивному класі є адаптація до школи. Ці психологічні умови створюють – адміністрація школи та вчителі з урахуванням потреб і можливостей кожної людини. Найголовніше дитині з освітніми труднощами почуватися комфортно в новому оточенні. Тому для допомоги учням з ООП в навчальному закладі призначають посаду – асистента вчителя, який є педагогічним працівником. Асистент вчителя зобов'язаний володіти навичками домедичної допомоги дітям, надавати особистісно орієнтоване спрямування навчального процесу дітям із особливими освітніми потребами.

Педагогічний працівник, який знається з навчальними технологіями та методами навчання може здійснювати ефективний навчальний процес в інклюзивному класі тільки тоді, коли відбувається постійна комунікація між батьками, практичним психологом, соціальним працівником, медичним працівником, заступником директора по навчально-виховній роботі, з працівником інклюзивно-ресурсних центрів та з асистентом

вчителя. Така командна робота допоможе організувати діяльність навчального процесу та досягти поставленої мети.

Один із найефективніших методів є диференційоване навчання, яке вказує на те, що кожен учень є індивідуальною особистістю, тому мета учителя полягає у визначенні цих відмінностей і відповідним чином встановлює навчальний процес, щоб забезпечити досягнення оптимальних результатів досвіду навчання для всіх учасників освітнього процесу.

Диференційоване навчання передбачає створення організації освітніх середовищ і освітніх процесів для успішного засвоєння навчальної програми учнями з різноманітними освітніми потребами.

Інклюзивний освітній процес передбачає інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітні класи, щоб забезпечити рівні можливості для всіх учнів. Підсумовуючи вище сказане, головними елементами, які забезпечують успішне функціонування інклюзивного класу є команда фахівців, де переважно в таких класах працюють не лише вчителі, але й асистенти вчителя, спеціальні педагоги, психологи, логопеди та інші спеціалісти. Вони допомагають дітям адаптуватися до навчального процесу, а також надають підтримку вихователям у розробці індивідуальних програм. Важливим є створення індивідуальну програму розвитку. Для кожної дитини з особливими потребами розробляється індивідуальний план, який включає спеціальні цілі, методи навчання, підходи до оцінювання та інші аспекти, які допомагають дитині успішно освоїти матеріал на своєму рівні. Адаптація навчального матеріалу, де в інклюзивному класі навчальний матеріал може бути адаптований до потреб дитини, щоб вона могла навчатися разом із класом, але на комфортному для її рівня складності. Це можуть бути спрощені завдання, візуальні матеріали або спеціальні технічні засоби, наприклад планшети чи програмне забезпечення для дітей із порушенням зору чи слуху. Розвиток толерантності та взаємопідтримки серед учнів. Інклюзивні класи сприяють розвитку толерантності й емпатії в учнів. Учні навчаються розуміти

різноманітність людських можливостей і потреб, що розвиваються в них соціальні навички, важливі в майбутньому. Спеціально обладнані приміщення. Часто класи в інклюзивних школах облаштовані з урахуванням потреб дітей з інвалідністю: це можуть бути пандуси, зручні місця для сидіння, освітні спеціальні прилади та пристосування для покращення мобільності. Основною вимогою для інклюзивного навчання є створення ресурсної кімнати. Методи оцінювання – оцінювання успішності дітей в інклюзивних класах часто обґрунтовується не тільки на академічних досягненнях, але й на особистісному розвитку та соціальних навичках. Такі методи оцінювання дають можливість кращого прогресу і досягнення кожної дитини. Постійна підтримка та навчання для вчителів. Вчителі інклюзивних класів регулярно проходять додаткові курси і тренінги, щоб знати, як ефективно працювати з дітьми з особливими освітніми потребами. Тому, інклюзивна освіта сприяє розвитку індивідуальних талантів кожного учня, допомагає дітям з особливими потребами почуватися повноцінними учасниками суспільства і навчає всіх дітей цінувати різноманіття.

1. 4. Особливі потреби учнів із затримкою психічного розвитку

Нова сучасна українська школа має на меті надавати не тільки теоретичні та практичні скарбниці знань із навчальних дисциплін, але й в першу чергу формувати із дитини окрему особистість. Тому при навчанні дітей, які мають певні фізичні, психологічні чи психічні вади, потрібно правильно підбирати навчальний матеріал, який буде відповідати всім закликам дітей до їхніх освітніх потреб.

В педагогічних працях ми часто знаходимо такий термін як «дефективні діти». Дефективні діти – діти, які мають виражені психічні та фізичні вади. Основний поділ дифективності це – сліпота, туговухість, порушення опорно-рухового апарату, розумова відсталість та інші. В теперішньому світі синонімом терміну «інвалід» заміняють на « людина з

особливими потребами» або « людина із обмеженою можливістю». Знаменитий французький професор Лефрансуа Гі описував , що особливі потреби – це термін якому потрібно спеціальної уваги та послуг.

На даний момент в навчальному загальноосвітньому закладі мають можливість навчатися діти із різноманітними нозологіями. Є різні класифікації дітей із особливими освітніми потребами, але ми більше приділяємо увагу із порушенням психічного розвитку або затримка психічного розвитку.

Затримка психічного розвитку – психолого- педагогічне визначення для розповсюдженого серед усіх відхилень, які бувають у дітей. Затримка психічного розвитку насамперед належить до «пограничної» форми дизонтогенезу (порушення інтелектуального розвитку) [22]. Такі риси можуть виникати через біологічні та соціальні чинники. Згідно класифікації К. С. Лебединської виокремлюють чотири типи затримки психічного розвитку.

Соматично зумовлена форма характеризується хронічними захворюваннями внутрішніх органів. Через астенію, яка знижує фізичний і психічний тонус дитина, психічний розвиток гальмується і це провокує різноманітні наслідки – напівсонна, не виявляє жвавості, не зацікавлена, швидко втомляється, не рішучою.

Конституційно зумовлена форма. У дитини зумовлений темп відставання: розумове, психічне та фізичне. Проявляється «дитяча поведінка» порівняно із своїми однолітками. У навчальних закладах такі діти не вміють володіти правилами поведінки на уроках.

Психогенно зумовлена форма пов'язана з неправильними методами виховання, котрі пригнічують стимуляцію психічного розвитку дитини на перших стадіях розвитку. Довготривале дослідження показало, що діти народжуються з такими вадами у батьків, які мають психічні розлади. Також вагома важливість у формуванні є гіперопіка. Дитина, яка

виховується в гіперопіці зазвичай вередлива, вибаглива, плаксива і нетерпляча.

Церебральна форма. Ця форма є важкою серед інших і поширеною у дітей, тому що це пов'язано із головним мозком та спричиняє порушення з пізнавальної та емоційно-вольової діяльності дитини. У дітей їх церебральною формою затримуються всі когнітивні особливості та всі види діяльності.

Затримка психічного розвитку може бути тимчасовим явищем або мати стійкий характер, вимагаючи тривалого педагогічного й психічного супроводу роботи, яка може корегувати особливості розвитку. Основними проявами затримки психічного розвитку є когнітивні особливості. До цього належить затримка мовного розвитку, порушення пам'яті та мислення. Один із найпоширеніших симптомів є затримка мовного розвитку. Дитина може пізно почати говорити, мати обмежений словниковий запас, виникають труднощі із граматиною та будовою речень. Мова може бути не розбірливою. Труднощі із запам'ятовуванням, дитина може забувати інструкцію, послідовність дій та навчальний матеріал. Виникають труднощі із концентрацією уваги, підвищена нестійкість уваги та легко відволікається. Труднощі із абстрактним мисленням, де немає причинно-наслідкових зв'язків. Наявний повільний темп навчання, де потрібно більше часу для засвоєння інформації та виконання завдань, ніж одноліткам.

Соціально – емоційні порушення. Труднощі в спілкуванні, дитина може мати проблеми із встановленням контактів з однолітками та дорослими, не розуміти соціальних норм та правил поведінки. Виникають труднощі із адаптацією до нових ситуацій та середовищ. Наявні порушення емоційної регуляції. Труднощі з контролем емоцій, різкі зміни настрою, підвищена тривожність, агресія або навпаки, пасивність. Порушення рухової сфери. Труднощі з виконанням дрібних рухів.

Отже, важливо запам'ятати, що затримка психічного розвитку можуть бути різними та комбінованими. У деяких дітей переважають когнітивні порушення, в інших – соціально – емоційні. Ступінь вираження також різний.

Тому рання діагностика та своєчасне початок корекційної роботи є дуже важливим на успішної адаптації дитини та її повноцінного розвитку.

Розділ 2. Об'єкт, предмет та методика дослідження

Об'єкт досліджень: інклюзивне навчання учнів середньої школи.

Предмет дослідження: методика організації інклюзивного навчання, технології, стратегії навчання.

Методи дослідження:

Для вирішення поставлених завдань застосовували комплекс теоретичних та емпіричних методів: теоретичний аналіз за методичної та біологічної літератури; емпіричний: порівняння, описування; метод теоретичного моделювання; констатуючий; камеральний метод: обробка, аналіз, співставлення інформації, висновки; якісний та кількісний аналіз результатів педагогічного експерименту використанням методів математичної статистики; практичний метод спостереження;

Для розробки уроків в інклюзивному класі з біології зібрали інформацію про видовий склад корисних рослин навколо навчального закладу. Для цього використовували методику для аналізу видового складу флори корисних рослин. Види визначали за визначником «Конспект флори Північної Буковини»[11]. Проводився біоекологічний аналіз корисних рослин[29.]

Аналіз життєвих форм проводили за методикою І.Г. Серебряковим. Здійснювали таксономічний аналіз корисних рослин за методикою В.П. Пішака. Здійснювали розподіл за господарським значенням.

Експериментальна база дослідження: Давидівська ЗОШ І-ІІІ ступенів, Сторожинецької міської ради, Чернівецького району, Чернівецької області. 2023-2024 р.

Розділ 3. Організація навчання біології для учениці 11 класу Давидівської ЗОШ І – III ступенів із затримкою психічного розвитку

Сучасна освіта в Україні спрямована на реалізацію компетентностей цільового навчання, створення необхідного ключа та предмета компетентності учнів загальноосвітніх закладів. Однією із концепцій випускника Нової української школи (далі НУШ) визначено «екологічну грамотність і здорове життя», тобто уміння раціонально використовувати природні ресурси, розуміти роль навколишнього середовища для життя й здоров'я та дотримуватися здорового способу життя.

Із підвищеною урбанізацією населення, високим темпом життя та сучасним рівнем комп'ютеризації обмежене спілкування з природою, як дорослих, так і дітей. Школярі навіть у сільській місцевості мають не значну кількість теоретичних знань про довкілля, і водночас не мають такої можливості застосувати свої знання на практиці «наодинці з природою». В результаті, дитинства недостатньо щоб сформувався розвиток самодіяльної культурної поведінки в природному середовищі. І тому, це залишає слід ставлення дитини до природи, стереотипи її поведінки в подальшому дорослому житті.

Загальновідомо, що всі об'єктивно цікаві факти та явища нашого довкілля втіленні в знання, які викликають пізнавальний інтерес для учня лише тоді, коли набувають практичного значення.

Тому використання корисних рослин при вивченні біології в інклюзивному класі, а саме з ученицею 11 класу, яка має обмежені освітні потреби, а саме затримка психічного розвитку (ЗПР) на нашу думку, підвищить рівень пізнавальної активності до різноманітних предметів.

Щоб організувати навчання з ученицею, нозологія якої - ЗПР, ми детально ознайомилися з висновком, який представив інклюзивний

ресурсний центр. На основі висновку разом із членами команди психолого-педагогічного супроводу, які склали індивідуальну програму розвитку: практичним психологом, заступником директора по навчально-виховній роботі, медичною сестрою, класним керівником та одним із представників батьків і асистентом вчителя обговорювали та з'ясовували, на що необхідно звернути увагу. Рекомендований рівень підтримки, щодо організації освітнього процесу особи з особливими потребами – третій.

З'ясували, що є потреба в індивідуальних особливостях розвитку учениці розвивати смислову логічну пам'ять та якості критичного мислення. В учениці з ООП є освітні труднощі, а саме потребує постійної мотивації та контролю, не проявляє зацікавленості у навчальних предметах. Дитина з ООП працює за модифікованою програмою освітнього середовища, тому немає потреби у використанні шрифту Брайля, чи жестової мови, чи залучені перекладача жестової мови. В школі надаються психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові заняття із практичним психологом та логопедом. Навчання відбувається за розкладом класу. Тому для учениці з ООП є потреба в забезпеченні асистента вчителя, котрий буде допомагати долати освітні труднощі, які вище вказано.

Особливості проведення оцінювання відбувається із адаптацією проведення за часом та змістом, зокрема – це збільшення часу на виконання завдань, зменшення кількості завдань, використання зручних форм роботи(тести) відповідно до потреб.

За різними сферами розвитку учениці, було покладено цілі та очікувані результати, яких планується досягнути і в кінці навчального року прописати, рівень досягнутих результатів.

Підтримка психічного розвитку (ЗПР) це відставання в інтелектуальному, емоційному та соціальному розвитку, яке може ускладнити процес навчання та інтеграцію дитини в освітнє середовище.

Для дітей із ЗПР важливе створення спеціальних умов, щоб вони могли розвиватися відповідно до своїх можливостей та потреб.

В інклюзивному середовищі звернути увагу на індивідуалізований підхід. Важливо розробити індивідуальну освітню програму для кожної дитини із ЗПР, враховуючи її сили, інтереси та сферу, що потребують розвитку. Це дозволяє адаптувати навчання до особливостей сприйняття, мислення та уваги дитини. Не менш важливим є аспект у розвитку комунікативних та соціальних навичок. Діти з ЗПР можуть відчувати труднощі у встановлених контактах з однолітками та дорослими. Учитель повинен допомагати у розвитку соціальних навичок, заохочуючи дітей до спільної роботи та ігор. Дітям із нозологією ЗПР необхідне поступове навчання та підсилена мотивація, тому, що діти із ЗПР часто мають низьку мотивацію до навчання через відчуття труднощів. Використовуйте позитивне підкріплення, створюйте результат успіху, щоб поступово формувати впевненість у своїх силах. Навчальні матеріали мають бути адаптованими і зручними для розуміння, використовувати багато візуальних засобів і конкретних прикладів. Інтерактивні завдання, ігри та практичні вправи допомагають дітям краще засвоювати новий матеріал.

Необхідно спільна праця із фахівцями, тому що психолог, логопед та спеціаліст з корекційної педагогіки можуть надати підтримку та поради щодо навчального процесу та розробки індивідуальних завдань. Спільна робота з фахівцями дозволяє забезпечити цілісний підхід до розвитку дитини.

Тому, ми вирішили підвищити пізнавальну активність учнів, які навчаються на інклюзивній формі навчання через вивчення корисних рослин не тільки в предметі біологія, а й іншими предметами, які вивчаються в 11 класі.

Ми вважаємо, що вивчення корисних рослин з учнями, які навчаються на інклюзивній формі навчання є вигідним, тим що

застосовуючи один із напрямків таких як, садотерапію, полегшує дитині із ООП навчальний процес та розвиваються когнітивні навички.

3.1. Характеристика виробничих умов

Давидівська загальноосвітня школа І – ІІІ ступенів Сторожинецької міської ради знаходиться на пагорбі села Давидівка Чернівецького району Чернівецької області.

Історія освіти с. Давидівка бере свій початок з існування початкової школи ще з австрійського та румунського періодів панування на Буковині. Конкретний рік заснування невідомий. Однак така школа працювала. Давидівська ЗОШ І – ІІІ ступенів довгий час є центром чималого шкільного мікрорайону, адже в цій школі навчаються не тільки діти, які тут мешкають, а з інших прилеглих сіл.

Спроможність закладу освіти становить 464 учнів, де й така сама кількість учнів навчається в школі. В школі є 23 класи, а кількість приміщень - 42. В навчальному закладі є спортивна зала, актова зала, їдальня та бомбосховище, яке відповідає умовам безпеки. Працюють 55 педагогічних працівників. В навчальному закладі вивчають 2 іноземні мови (німецька та англійська). В Давидівській загальноосвітній школі є 7 інклюзивних класів, де кількість дітей із особливими освітніми потребами нараховується 12. Із нозологією затримка психічного розвитку налічується 9 дітей, із затримкою інтелектуального розвитку – 2 та із вадами опорно-рухового апарату – 1. Частина дітей, а саме починаючи від 1-х до

7-х класів, учні відносяться до нової української школи, тобто навчаються по новій програмі, із новітніми технологіями. Заклад облаштований технічними засобами навчання. У кожному класі наявний демонстративний проектор, де можна легко та комфортно викладати навчальний матеріал.

Оскільки дана робота присвячена інклюзивній освіті, то всі методичні розробки були виконані в 11-А класі, де відкрито інклюзивний клас, тому що навчається учениця із особливими освітніми труднощами, нозологія – ЗПР. В 11-А класі навчаються 20 учнів: 6 дівчаток та 18 хлопчиків.

3.2. Супровідна документація для організації інклюзивної освіти

Ретельне вивчення нормативно-правової бази та належне введення документації дітей, які мають особливі освітні потреби може забезпечити результативний показник із командою супроводу, які відповідають за організацію навчання.

Ми підготували орієнтований перелік документів, які повинні бути створенні в школі, і якими повинен керуватися асистент вчителя. Перелік документів, щодо інклюзивного навчання та психолого-педагогічного супроводу, керуються базовими правовими актами:

1) Постановою КМУ від 15.09.2021 № 957 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти»;

2) Наказом МОН від 08.06.2018 № 609 « Про затвердження Примірного положення про команду психолого- педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої освіти та дошкільної освіти».

Інклюзивне навчання в закладі освіти організовується до особливих потреб учня і з визначеного рівня підтримки. Якщо у дитини перший рівень підтримки , то інклюзивний клас не створюється, тому що у дитини незначні труднощі I рівня. Якщо у дитини підтримка другого – п'ятого рівнів керівник закладу формує інклюзивний клас на основі заяви від одного представника батьків та висновку від інклюзивно - ресурсного центру про психолого-педагогічну оцінку розвитку особи.

Адміністрація школи повинна оформити таку документацію:

- Наказ про організацію класу з інклюзивною формою;
- Графік роботи та посадову інструкцію асистента вчителя, з підписом, що працівник ознайомлений;
- Наказ про затвердження персонального складу супроводу дитини з ООП;
- Угоди з фахівцями для надання психолого- педагогічних і корекційно-розвиткових послуг;
- Висновок із ІРЦ дитини;
- Індивідуальна програма розвитку дитини з особливими освітніми потребами.

Для складання індивідуальної програми розвитку дитини із особливими освітніми труднощами слід врахувати, те що для оформлення надається два тижні із початку навчання учня, підписується всіма членами команди психолого-педагогічного супроводу, які склали індивідуальну програму розвитку (директор ІРЦ; голова шкільної команди психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП, заступник директора з НВР; класний керівник; вчитель - логопед; практичний психолог; асистент вчителя; медична сестра та погоджено одним з батьків (іншим законним представником учня. Індивідуальна програма розвитку дитини переглядається двічі на рік та враховується думкою педагогічних працівників під час освітнього процесу (Додаток 1).

В навчальному закладі проводяться корекційно- розвиткові заняття, який узгоджений розкладом навчальних занять. Проводиться протоколи засідання педагогічної ради, де розглядаються результати моніторингу якості освіти інклюзивного навчання, команда супроводу обговорюють які зрушення появилися в дитини з ООП.

Команди супроводу повинні поступово збирати інформацію щодо особливостей розвитку та навчання учня з особливими освітніми потребами та збирати портфоліо учня.

3.3. Власні навчальні розробки уроків для організації інклюзивного освітнього процесу

Загальновідомо, що всі об'єктивно цікаві факти та явища нашого довкілля втілені в знання, які викликають пізнавальний інтерес для учня лише тоді, коли набувають практичного значення.

Рослинний світ є невід'ємною складовою біосфери, виконуючи численні екологічні, економічні та соціальні функції. Корисні рослини, або види, що мають практичне значення для людини, включають групи, які забезпечують нас їжею, ліками, волокнами, будівельними матеріалами та іншими цінними продуктами. Вони є основою первинного продукування органічної речовини через процес фотосинтезу, поглинаючи вуглекислий газ і виділяючи кисень, що робить їх ключовим компонентом глобального циклу вуглецю. Фітотерапія, тобто використання лікарських рослин, протягом тисячоліть була основним джерелом лікування багатьох захворювань, і сьогодні вона залишається актуальною завдяки широкому спектру біологічно активних сполук, таких як алкалоїди, флавоноїди, таніни і глікозиди. Крім того, деякі рослини використовуються в біотехнологіях для створення нових видів біопалива, біоматеріалів та екологічно чистих хімічних сполук, що робить їх важливим об'єктом наукових досліджень у контексті сталого розвитку та охорони навколишнього середовища. Також варто відзначити роль рослин у підтримці екосистемних послуг, таких як збереження ґрунтів, регулювання клімату та забезпечення середовища існування для інших живих організмів. Дослідження біорізноманіття та функціональних можливостей корисних рослин є критично важливим завданням для сучасної науки в умовах глобальних змін клімату та деградації природних ресурсів.

Тому, вивчення корисних рослин на уроках біології є важливим з кількох причин, що мають як науково-практичне, так і екологічне значення.

По-перше, рослини виконують фундаментальну роль у підтримці життєдіяльності на планеті, зокрема через процеси фотосинтезу та підтримку кругообігу речовин. Учні, вивчаючи корисні рослини, отримують розуміння ключових екологічних процесів, які є основою для більш глибокого розуміння екосистем та їх функціонування. Таке знання є критичним у контексті глобальних екологічних проблем, зокрема зміни клімату та зменшення біорізноманіття.

По-друге, корисні рослини мають практичне значення у різних сферах людської діяльності, таких як медицина, харчова промисловість, сільське господарство та фармація. Вивчення властивостей і застосування таких рослин допомагає учням досягнути роль природних ресурсів у розвитку технологій, медицини та сталого розвитку. Наприклад, знання про лікарські рослини дозволяє розуміти, як їх активні речовини впливають на організм людини, що має значення для розвитку фітотерапії та фармакології.

Учні краще сприймають ті натуральні об'єкти, які тримають в своїх руках та бачать навколо. Серед природних ботанічних об'єктів на особливу увагу заслуговують рослини, що мають лікувальні властивості. При вивченні рослинного світу необхідно звертати увагу на культивовані лікарські рослини, які мають велике значення у житті людини.[4].

Однак, вивчення корисних рослин має і певні виклики. Один з них — це необхідність інтеграції знань з різних дисциплін (біологія, хімія, екологія), що може ускладнювати розуміння для учнів. Крім того, через обмежений час, відведений на шкільну програму, вивчення рослин часто не отримує достатньо уваги, порівняно з іншими темами.

Загалом, вивчення корисних рослин сприяє формуванню екологічної свідомості, розвитку практичних навичок і розуміння біологічних процесів. Це знання може стати основою для майбутньої

професійної діяльності або просто формування екологічно відповідальної поведінки в повсякденному житті.

Знання про корисні рослини своєї місцевості мають ключові аспекти. Місцеві рослини є невід'ємною частиною регіональних екосистем, і їх вивчення сприяє розумінню екологічних процесів, які відбуваються на локальному рівні. Учні, вивчаючи флору свого краю, дізнаються, як ці рослини взаємодіють з іншими видами, включаючи тварин та комах, формуючи складні екосистемні ланцюги. Знання про місцеві рослини допомагає розуміти їхню роль у підтримці ґрунтових процесів, водного балансу та збереження біорізноманіття. Це важливо для прогнозування екологічних змін та збереження природних ресурсів у власному регіоні. Корисні місцеві рослини мають безпосереднє практичне значення для людини. Місцеві лікарські рослини використовуються у традиційній медицині та фітотерапії, і знання про них передаються з покоління в покоління. Розуміння їхніх лікувальних властивостей дозволяє ефективно використовувати природні ресурси для підтримки здоров'я, що є особливо важливим у регіонах з обмеженим доступом до сучасних медичних засобів. Наприклад, такі рослини як звіробій, деревій чи календула, що ростуть в багатьох регіонах, відомі своїми антисептичними та загоювальними властивостями.

Окрім цього, знання про місцеві корисні рослини сприяє збереженню культурної спадщини регіону. У багатьох культурах використовуються традиційні знання про флору для приготування їжі, ліків або в ремісництві. Це дозволяє не тільки передавати культурний досвід, але й формувати екологічно свідому поведінку, яка базується на раціональному використанні природних ресурсів.

Нарешті, вивчення місцевої флори має велике значення в контексті збереження навколишнього середовища. Знання про те, які види рослин є ендемічними або знаходяться під загрозою зникнення, дозволяє

розробляти стратегії їх охорони та збереження. В умовах глобальних екологічних змін, таких як зміни клімату та деградація земель, такі знання можуть бути ключовими для забезпечення екологічної стійкості регіону.

Отже, вивчення корисних рослин своєї місцевості є важливим не лише з точки зору науки, але й для збереження культурної спадщини та підтримки екологічної рівноваги. Це знання має цінність для кожної людини, яка прагне відповідально ставитися до природи та використовувати її ресурси з повагою та турботою.

Нами опрацьовано картотеку Чернівецького національного університету. Результати досліджень, показали, що в Сторожинецькому районі налічується 162 видів. Це представники 5 відділів вищих спорових та насінневих рослин із перевагою Magnoliophyta (43 родини, 92.5%).

Таблиця 3.3.1.

Розподіл корисних рослин за таксонами вищого рангу

№ п /п	Назва таксону	Кількість родин	Частка родин, %	Кількість видів	Частка видів, %
1	Lycopodiophyta	1	1.9	2	1.2
2	Equisetophyta	1	1.0	1	0.6
3	Polypodiophyta	2	2.7	2	1.2
4	Pinophyta	2	2.7	4	1.2
5	Magnoliophyta	43	82.6	150	92.5
	<i>Liliopsida</i>	3	5.7	3	1.8
Всього		52	100	162	100

Види дикорослих лікарських рослин у флорі Сторожинецького району приурочені до різних екологічних умов зростання (таб. 3.3.3.). Зокрема їх можна зустріти як серед чагарників, та на узліссях, на луках, схилах, лісах, на забур'яненних місцях, біля водойм.

Більшість лікарських рослин приурочені до полів, налічує 112 видів (69.1%), узлісся, галявини, що налічує 88 видів (54,3%), та на луках, входить 87 видів (53,7%).

Таблиця 3.3.2.

**Умови зростання флори корисних рослин
Сторожинецького району**

Біотопи	Кількість видів	% від загальної кількості видів
Ліси	60	37
Чагарники	54	33.3
Луки	87	53.7
Поля	112	69.1
Узлісся , галявини	88	54.3
Уздовж доріг	78	48.1
Береги річок	47	29
Болота	4	2.4
Поблизу житла	21	12.9
Смітники	10	6.1
Схили	24	14.8

Менша кількість корисних рослин зростає на схилах – 24 (14.8%), на смітниках 10 (6.1%), на болотах – 4 види (2.4%).

Таблиця 3.3.3.

Життєва форма корисних рослин

Життєва форма	Кількість видів	% від загальної кількості видів
Трав'янисті Багаторічники	92	56.6
Дворічники	17	10.4
Однорічники	32	19.7
Дерево	14	8.4
Кущ	16	9.8

Життєва форма рослин – важливий чинник для розуміння стратегії виду, який відображає у зовнішньому вигляді їх пристосування до умов життя. Є ряд класифікацій життєвих форм, в основі яких лежить різний підхід до їх вивчення. Ми опиралися на дані за класифікацією Серебрякова.

Габітус корисних рослин флори Сторожинецького району представлений 5 групами. Домінуюче положення займають трав'янисті

багаторічники, налічують 92 видів, що становить 56.6 % від загальної кількості видів.

Таблиця 3.3.4.

Розподіл корисних рослин за господарським значенням

Господарське значення	Кількість видів	% від загальної к-сті
Лікувальна	150	92,5%
Медоносна	39	24
Декоративна	50	28,3
Харчова	41	25,9
Технічна	17	10,4
Лісомеліоративна	1	0,6
Бур'ян	26	4,9
Кормова	8	4,9
Отруйна	17	10,4
Фарбувальна	14	8,6
Вітамінна	26	16
Ефіроолійна	7	4,3
Деревинна	5	3

У таблиці (табл.3.3.4.) узагальнено господарські шляхи використання корисних рослин регіону. Більша частина корисних рослин використовується як лікувальні (150 видів або 92.5%); декоративні (50 видів або 28.3%); харчові (41 видів або 25.9%); медоносні(39 видів або 24%);бур'яни (26 видів або 4.9%) та вітамінні(26 видів або 16 %).

Тому біоекологічний аналіз Сторожинецького району, зокрема, який налічує 162 видів, де переважають Magnoliophyta (43 родини, 92.5%), у життєвій формі рослин переважають багаторічні трав'янисті, а умови зростання корисних рослин на території Сторожинецького району більшу частину займають на полях. Щодо використання корисних рослин в господарському напрямку, більша частина рослин є лікувальними, медоносними та харчовими і декоративними.

Отже, отримані дані, будуть використовувати надалі в методичних рекомендаціях, збагачувати перелік шкільних видів у курсі «Біологія» та в інших шкільних предметах. Завдяки корисним рослинам рідного краю ми зможемо розвинути пізнавальну активність. Вивчення корисних

рослин, які зростають у їх власному регіоні, може викликати цікавість і захоплення учнів. Вони матимуть можливість досліджувати та вивчати живі організми, які вони можуть бачити навколо себе, що може збільшити їх мотивацію для навчання.

Важливим аспектом корисних рослин є садотерапія. Терапія садівництвом – це метод, який активно використовується в освіті для сприяння інклюзивності та покращення навчання. Вона взаємодіє з природою, рослинами та садовим простором як важкий для розвитку навичок, зменшення стресу та підтримки психологічного благополуччя. Підхід стає особливо цінним у навчанні, де це важливо створити умови, що сприяють розвитку всіх учнів, виключно з дітьми з особливими освітніми потребами.

3.4. Методичні підходи та особливості організації навчального процесу із використанням локальних ресурсів (краєзнавчих методів)

Теоретичний фундамент шкільної біологічної освіти розвивають знання про біологію. Тому вміння застосовувати накопичені знання дитиною не тільки під навчання, але й за межами школи важлива функція вчителя в сучасній школі. Щоб розкрити учням цінність біологічних знань необхідно висвітлювати проблемні питання про біоетику і біобезпеку, обговорювати різноманітні ситуаційні задачі пов'язані з природою та нашим довкіллям. Важливим є те, що теорія це не єдиний спосіб та й не дієвий при засвоєнні отриманих знань, а й велику роль відіграє практична робота учнів. З практичною метою виникають соціальні проблеми, де застосування отриманих знань допоможуть пройти всі перешкоди.

Методичні основи використання корисних рослин при вивченні шкільного курсу "Біологія" можуть включати різні підходи та активності, які допоможуть учням краще розуміти та оцінювати

важливість корисних рослин у природі та людському житті. Ось деякі методичні рекомендації, які можуть бути корисними:

Загальний огляд корисних рослин: введення учнів до поняття лікарських рослин, їх призначення та використання, загальний огляд різних корисних рослин, їх характеристик та популярних застосувань.

Практичні дослідження: організація практичних занять, під час яких учні зможуть досліджувати рослинні матеріали та проводити експерименти. Наприклад, вони можуть вивчати властивості корисних рослин, визначати їх активні речовини, проводити екстракцію та аналіз.

Використання рольових ігор: залучення учнів до рольових ігор, в яких вони можуть втілити роль дослідників, фармацевтів або лікарів, щоб досліджувати властивості та застосування корисних рослин. Це може сприяти більшому розумінню та зацікавленості учнів.

Дослідження історичного аспекту: історичний аспект використання корисних рослин у різних культурах та епохах. Дослідження традиційної медицини, народні рецепти та розповіді про використання корисних рослин у минулому.

Впровадження інформації про місцеві види корисних рослин у навчальний процес з біології та в інші навчальні предмети може бути цікавим і корисним для школярів, бути цікавою та корисною ідеєю для стимулювання інтересу учнів до біології та збагачення їхніх знань про природу та про рослинний світ і його медичне застосування. Застосування садотерапії є важливим аспектом для інклюзивного середовища, адже це безпосередньо впливає на внутрішній стан дитини, не тільки з ООП, але й для учнів, які навчаються типовою за навчальною програмою.

Методика навчання в інклюзивному класі на прикладі уроків біології спрямована на забезпечення ефективного навчання для всіх учнів, незалежно від їхніх індивідуальних потреб. Такий підхід

забезпечує адаптацію методів і завдань, щоб кожен учень міг активно включитися в навчальний процес і досягти успіху.

Тому нами було розроблено методичне обґрунтування як застосовувати знання про корисні рослини на уроках біології та в інших навчальних предметах, таких як захист України, зарубіжна література, українська література та мова, географія та агровиробництво в інклюзивному 11 класі з ученицею, в якій затримка психічного розвитку.

Інтегрування інформації про корисні рослини в курсі «Біологія» визначили в таких темах: «Біорізноманіття та його збереження», «Селекція та біотехнологія», «Екосистеми та їх функціонування», «Біоетика та охорона природи», «Мікроорганізми та віруси, біотехнологія в медицині та промисловості», «Охорона довкілля та сталого розвитку», «Екологічно безпечне сільське господарство». Інтеграція теми корисних рослин в різні розділи біології допоможе сформувати у старшокласників усвідомлення важливості цих рослин для екосистеми, здоров'я та економіки. Також це сприяння розвитку екологічного мислення та усвідомлення необхідності охорони рослинних ресурсів.

Застосування інформації про корисні рослини в навчальному предметі – захист України, зокрема в темах, які стосуються медицини: «Перша медична допомога при пораненнях та травмах», «Обробка ран, кровотечі, антисептики», у цій темі можна припустити використання лікарських рослин із антисептичними властивостями, які можуть бути застосовані для обробки ран у польових умовах; «Надання допомоги при опіках та обмороженнях», корисні рослини із загоювальними та знеболювальними властивостями можуть бути використані для обробки опіків та обморожень; «Визначення їстівних та отруйних рослин», важливо навчити учнів відрізняти корисні та безпечні рослини від зруйнованих, особливо в польових умовах.

У курсі «Зарубіжна література» 11 клас корисні рослини можуть використовуватися як цікава тема для доповнення навчального матеріалу та глибшого розуміння творів із таких тем: «Література і природа», у багатьох творах зарубіжної літератури природа є місцем символом, а окремі рослини символізують життєві цінності, силу природи та зв'язок людини з навколишнім світом. наприклад: у поезії Вільяма Вордсворта та Генрі Девіда Торо природа і рослини постають як джерело натхнення та пізнання. Рослина як символ душі людини зустрічається в творах Ральфа Емерсона та інших романтиків, які акцентують увагу на гармонії між природою та особистістю; «Тема кохання у світовій літературі» квіткові символи нерідко з'являються в любовній ліриці та романтичній прозі, підкреслюючи почуття героїв :троянда символізує кохання і пристрасть у творах Данте, Шекспіра та поетів доби Відродження. У творах французьких поетів символістів, таких як Поль Верлен та Шарль Бодлер, образи квітів набувають нових сенсів – вони символізують тлінність краси та ефемерність людських почуттів.

У курсі української літератури для 11 класу тема корисних рослин може бути корисною для аналізу літературних творів, природи, зокрема рослини, стають символами, підкреслюють національну ідентичність, традиції, світогляд. Ось основні теми, де можна інтегрувати знання: «Символіка природи у творчості поетів ХХ століття», «Роль природи у формуванні національного світогляду», «Оспівування краси природи в українській літературі».

У процесі дослідження нами розроблене методичне обґрунтування уроків під час вивчення різних навчальних предметів, довело, що дійсно, корисні рослини розвивають рівень пізнавальної активності учнів та покращують рівень знань із дисциплін. Проведена нами методика використання науково-популярної інформації про корисні рослини, довела, що урок проведення з активною пізнавальною активністю має

численні переваги, оскільки стимулює активну участь учнів, сприяє їхньому глибшому розумінню теми та розвиває різноманітні навички.

Отже, проведення уроків з активною пізнавальною активністю стимулює пізнавальну активність учнів, сприяє глибшому розумінню матеріалу та розвитку різноманітних навичок, що є ключовими для успішного навчання та подальшого життя, учні з освітніми особливими потребами вивчають навчальний матеріал з використанням корисних рослин і це на нашу думку розвиває в них активізацію пізнавальної діяльності.

Інклюзивне навчання – це процес, який забезпечує доступ до освіти для всіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних потреб та можливостей. Він базується на принципах рівності, поваги та прийняття, націлений на створення освітнього середовища, де кожна дитина відчуває себе комфортно та може досягти свого максимального потенціалу.

Ми розробили детальні рекомендації щодо інклюзивного навчання в навчальних закладах освіти із нозологією ЗПР.

I. Планування та організація навчального процесу: індивідуальний підхід: Кожна дитина з особливими освітніми потребами (ООП) повинна мати індивідуальну програму навчання (ІПН), розроблену з урахуванням її можливостей, потреб та труднощів. ІПН має бути гнучкою та адаптуватися до потреб дитини в процесі навчання.

Диференціація навчання: Завдання та методи навчання повинні бути диференційовані відповідно до рівнів розвитку та здібностей учнів. Забезпечте різноманітність завдань: легкі, середні та складні, з урахуванням різних стилів навчання.

Адаптація навчального середовища: Навчальне середовище має бути доступним для всіх учнів, включаючи дітей з обмеженими можливостями. Це означає забезпечення доступності приміщень, навчальних матеріалів та обладнання. Враховуйте потреби учнів з

вадами зору (шрифти Брайля, збільшені шрифти, аудіоматеріали), слуху (субтитри, жестовий переклад), рухового апарату (спеціальні меблі, пандуси).

Командна робота: Вчителі, асистенти вчителів, спеціалісти (логопеди, психологи, дефектологи) мають працювати в команді, щоб забезпечити комплексний підхід до навчання кожної дитини з ООП. Регулярні зустрічі та обмін інформацією є ключовими.

Залучення батьків: Батьки є важливими партнерами у навчальному процесі. Створіть канал для постійної та відкритої комунікації з батьками, включаючи їх у розробку та реалізацію ІПН.

II. Навчальні методи та матеріали: різноманітні методи навчання: Використовуйте різноманітні методи навчання: ігрові методи, проектну діяльність, дослідницьку роботу, інтерактивні вправи, рольові ігри. Це дозволить залучити учнів з різними стилями навчання.

Доступні навчальні матеріали: Навчальні матеріали повинні бути доступними та зрозумілими для всіх учнів. Використовуйте яскраві ілюстрації, прості та зрозумілі тексти, мультимедійні ресурси.

Технології підтримки навчання: Використовуйте технології підтримки навчання (наприклад, програмне забезпечення для учнів з ООП, аудіо- та відеоматеріали), щоб зробити навчання більш ефективним та доступним.

Позитивне підкріплення: Створіть позитивну та підтримуючу атмосферу в класі. Заохочуйте успіхи учнів та допомагайте їм подолати труднощі.

III. Оцінювання та оцінка успішності: альтернативне оцінювання: Використовуйте альтернативні методи оцінювання, такі як портфоліо, усні відповіді, практичні роботи, проекти. Це дозволить оцінити знання та навички учнів з ООП більш об'єктивно.

Індивідуальний підхід до оцінювання: Оцінювання має бути адаптованим до потреб кожного учня. Враховуйте індивідуальні особливості та можливості під час оцінювання.

Зворотній зв'язок: Забезпечте регулярний та конструктивний зворотній зв'язок учням, щоб вони розуміли свої сильні та слабкі сторони та могли покращувати свої результати.

IV. Підготовка педагогічних працівників: навчання та підвищення кваліфікації: Педагогічні працівники повинні пройти навчання та підвищення кваліфікації з питань інклюзивного навчання.

Надання методичної підтримки: Забезпечте педагогічних працівників методичною підтримкою та консультаціями з питань інклюзивного навчання.

Співпраця з громадськістю: інформування батьків та громади: Проводьте інформаційні заходи для батьків та громади, щоб підвищити їхню обізнаність з питань інклюзивного навчання.

Залучення громадських організацій: Співпрацюйте з громадськими організаціями, які працюють з дітьми з ООП.

Важливо, що інклюзивне навчання – це процес, який вимагає постійного вдосконалення та адаптації до потреб учнів. Регулярний моніторинг та оцінка ефективності інклюзивних заходів є ключовими для досягнення успіху. Головною метою є створення освітнього середовища, яке б забезпечувало успіх кожної дитини.

Висновки

Підсумовуючи підсумки роботи можна сформулювати наступні висновки:

1. Нами проаналізовано зміст роботи інклюзивного навчання в умовах нової української школи. Встановили особливі потреби інклюзивної освіти учнів різних нозологій;

2. Встановили особливі потреби учнів із затримкою психічного розвитку про обов'язковий індивідуальний підхід до їх навчання та соціалізації. Основні потреби таких учнів включають: створення комфортного психологічного середовища, яке погіршення формування почуття безпеки й довіри; застосування адаптованих навчальних матеріалів, які враховують рівень розвитку когнітивних здібностей; використання інтерактивної методики, які сприяють залученню до навчання; підтримка з боку асистента вчителя та регулярна комунікація з батьками для моніторингу прогресу учня з особливими освітніми потребами.

3. Нами сплановано індивідуальну програму розвитку дитини, яка має затримку психічного розвитку з другим рівнем підтримки на основі висновків з інклюзивного центру, розроблено графік роботи асистента вчителя та річний план роботи асистента вчителя,

4. Для учнів з особливими освітніми потребами (затримка психічного розвитку) розроблено методичні підходи організації інклюзивного навчання для учнів із затримкою психічного розвитку. Для цього підібрали 162 види місцевої флори та розробили методичні розробки з адаптацією до інклюзивного навчання з нозологією – затримка психічного розвитку. Подали рекомендації щодо роботи з учнями з особливими потребами. Залучення місцевих рослин, реальних об'єктів розвиває пізнавальний інтерес та активізує практичне мислення. Цей підхід дозволяє учням краще орієнтуватися в реальному житті, формуючи зв'язок між теоретичними знаннями та їх застосуванням.

Список використаних джерел

1. Біологія. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. МОНУ. 52 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita...> (дата звернення: 07.06.2024)

2. Бондар В. І. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен / В. І. Бондар // Рідна школа. – 2011. – № 3 (березень) – С. 10–14.

3. Вишневська Л. В., Вишневецький В. П., Попович Т. А., Рябініна Г. О. Пізнавальний інтерес - основна рушійна сила якісного навчання, дослідження ефективності його формування. Природний альманах. 2018. №24. С. 7-10.

4. Гладуш А.В. Інклюзивний освітній процес і волонтерство: досвід співпраці. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729806/1/%D0%86%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%.pdf>

5. Грицай Н.Б. Традиційні та інноваційні методи активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках біології. Збірник наукових праць. С. 39-43.

6. Грицай Н.Б. Активізація пізнавальної діяльності учнів основної школи у позакласній роботі з біології. Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2008. С. 20.

7. Дидактичні основи навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : методичний посібник / уклад. Л.О. Прядко, О.О. Фурман. Суми : РВВ СОІППО, 2015. 114 с

8. Диференційоване навчання URL: <https://naurok.com.ua/diferenciyyovanenavchannya-208021.html> (дата звернення 17.09.2024)

9. Записки практикуючого вчителя. Методи дослідження природи URL:<https://b-pro.com.ua/statti/metodi-doslidzhennya-prirodi> (дата звернення 23.09.2023)

10. Digital Library NAES of Ukraine.
URL:<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729806/1.pdf> (date of access: 15.11.2024).
11. Екофлора України / Я. П. Дідух, П. Г. Плюта, В. В. Протопопова. – Київ: Фітосоціоцентр, 2000.
12. Інклюзивна освіта: від основ до практики. URL :
<https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/3521>:
13. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році : Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 31 серпня 2020 р. № 1/9-495.
URL:<https://nus.org.ua/wpcontent/uploads/2020/09/5f4f3994b43e6123926374.pdf>.
14. Інклюзивне навчання. URL :
<https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya?&type=all&tag=inklyuzivne-navchannya>
15. Inclusive education: a critical perspective.
URL:<https://doi.org/10.1111/1467-8527.00275>
16. Implementing inclusive education.
URL:https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c6eb77340f0b647b214c599/374_Implementing_Inclusive_Education.pdf 09.10.2024)
17. Колупаєва А.А., О.М. Таранченко. – Київ: Літера ЛТД, 2019. – 112 с. – (Серія «Інклюзивне навчання»). [Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка](#)
18. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. К.: «Самміт-Книга», 2009. 272 с.
19. Колупаєва А.А. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / за заг. А.А. Колупаєвої. : «А.С.К.», 2012. 308 с.

20. Класифікація дітей з особливими освітніми потребами в аспекті професійної діяльності логопеда. URL: <https://doi.org/10.31499/2706-6258.2.2019.178478>
21. Крутенко О.В. Формування ключових компетентностей учнів загальноосвітнього навчального до вимог нових державних освітніх стандартів. Загальнокультурна компетентність: науково-методичний посібник / О.В.Крутенко. – Черкаси: ЧОПОПП, 2014. – 68 с
22. Набока Б.С. Пізнавальна діяльність як основа розвитку особистості учня. Наукові записки. Сер. Педагогічні науки. С. 111-114.
23. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / za zag. red. Н.М. Бібік. Київ : Плеяди, 2017. 206 с.
24. Оніпко В., Шульга І. Організаційно-педагогічні аспекти формування пізнавального інтересу при вивченні лікарських рослин у шкільному курсі «Біологія 7-11» Каришинські читання, м. (м. Полтава, 17–18 трав. 2017 р.
25. Організація навчального процесу на класі з інклюзивним навчанням. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/37352> (дата звернення: 29.10.2024)
26. Особливості розвитку та підтримки дітей із затримкою психічного розвитку. "Інклюзивно-ресурсний центр" Нетішинської міської ради. URL: <https://irc-netushyn.miskrada.org.ua/news/09-26-37-11-12-2020> (дата звернення: 10.11.2024).
27. Палієвиць О. М. Дослідницька технологія навчання як засіб формування компетенцій учнів на уроках біології: Обознівка-2022 URL: https://ed.poippo.pl.ua/bitstream/022518134/918/1/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%94%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C.pdf

28. Педагогічні умови формування методичної компетентності асистентів вчителя в інклюзивному середовищі. URL: <https://doi.org/10.33189/ectu.v109i1.134>
29. Пішак В.П., Сметанюк О.І. Дикорослі лікарські рослини Буковини. Еколого-ресурсне значення: навч. посіб. Чернівці, 2008. 208 с.
30. Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти : НАКАЗ від 08.06.2018 № № 609. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 6 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.11.2024).
31. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти : ПОСТАНОВА від 15.09.2021 № № 957.
32. Розвиток пізнавального інтересу – один з найважливіших завдань дошкільної та початкової освіти URL: <http://www.garmoniya.mk.ua/articles/rozvytok-piznavalnogo-interesu-odyn-z-nayvazhlyvishyh-zavdan-doshkilnoyi-ta-pochatkovoyi> (дата звернення 31.09.2024)
33. Розвиток пізнавальної активності учнів на уроках біології. URL: http://4ua.co.ua/pedagogics/rb2ac68a4d43a88521316d26_0.html (дата звернення 29.03.2023)
34. Трефяк Я. Методика краєзнавчої роботи в школі: Історія в школах України, 2002. №1. С. 33-37.
35. Towards inclusive schools: a study of inclusive education in practice. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10885625032000167160>
36. Традиційні методи навчання. URL: <http://multycourse.com.ua/ua/page/19/67> (дата звернення: (11.10.2024)

37. Чайка А. Педагогічні технології як засіб організації освітнього процесу в інклюзивному класі нової української школи. Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти, м. Бердянськ, 14 верес. 2018 р.

38. Чайка В. М. Основи дидактики : навчальний посібник: Київ: Академвидав, 2011. 240 с.

39. Чигріна Я. Педагогічні умови формування методичної компетентності асистентів вчителя в інклюзивному середовищі. Особлива дитина: навчання і виховання. 2023. Т. 109, № 1. С. 187–200. URL: <https://doi.org/10.33189/ectu.v109i1.134> (дата звернення: 15.11.2024).

40. Яременко Л. Мотивація навчального процесу як педагогічна проблема. Київ : Вища освіта України, 2014. № 3. С. 69-74.